

УДК 17.026.2+17.036+172.12

Ірина Маслікова,
доцент кафедри етики, естетики та культурології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

МОРАЛЬНА МОТИВАЦІЯ ТА ЕКОНОМІЧНІ СТИМУЛИ В РЕАЛІЗАЦІЇ СПІЛЬНОГО БЛАГА

У статті здійснюється дослідження використання матеріально-фінансових стимулів в економічних діях, які шляхом штрафів (податків) за шкідливу дію та фінансових винагород (субсидій, перерозподіл податків) за бажані дії покликані сприяти спільному благу. З'ясовуються проблеми застосування економічних стимулів та ігнорування неекономічних чинників економічних дій. Доводиться необхідність і важливість моральної мотивації в реалізації спільного блага.

Ключові слова: *спільне благо, моральні та альтруїстичні мотиви, фінансові та матеріальні стимули, поведінкова економіка*

В достатньо узагальненому вигляді класична економічна теорія базується на аксіомі «невидимої руки»: безособові ринкові сили ефективно спрямовують діяльність егоїстичних пожадливих раціональних індивідів таким чином, щоб вони задовольнили свої приватні інтереси, здатні були максимально досягти спільного блага для суспільства. Наприкінці ХХ ст. відбувся певний зсув в економічній теорії, коли була здійснена спроба перевести фокус із виробництва, розподілу та споживання матеріальних благ на процедури та механізми прийняття рішень як в економічних діях, так і в повсякденній практиці. Не в останню чергу це було викликано тим, що ринкові відносини активно просувалися в більш широкі сфери життя, захоплюючи все більше простору міжлюдської взаємодії за рахунок використання різних методів примусу до реалізації певних економічних цілей – починаючи від збільшення продуктивності та ефективності трудових зусиль, мінімізації різних шкідливих видів економічної діяльності, і до реалізації неекономічних цілей, але які мають певні економічні зиски для тих, хто буде «допомагати їх реалізовувати» – примушування змінити тіло, обличчя, стиль життя та інше. Отже, економічна теорія засвідчила важливість фінансових стимулів, тим самим

знімаючи покров невидимості із «невидимої руки ринку», яка вже постає реальним маніпулятором людських дій з чіткими матеріально-грошовими обрисами.

Але такий перехід до обчислення всіх сфер життя за допомогою матеріально-фінансових показників та стимуляції до певних видів дій виключно за допомогою штрафів (мінімізація шкідливих дій), сплати грошових винагород (максимізація бажаних дій) та субсидіювання у грошовому еквіваленті (виробництво спільних благ) не може не викликати занепокоєння, оскільки така тенденція не лише ігнорує неекономічні чинники життя, але й здатна нівелювати моральні якості суб'єктів дій та ставить під сумнів спільне благо як ціннісну орієнтацію та необхідний елемент виживання та функціонування суспільства.

Звернення до досліджень в річищі поведінкової економіки (Дж. Акероф, С. Боулз, Д. Канеман, Р. Коуз, Р. Крейтон, Р. Френк) як нового напрямку сучасної економічної теорії, до соціально-філософських досліджень витоків сучасної економіки та політики (С. Лаваль, М. Сендел, Ф. Фукуяма), психології (Д. Гоулман) дозволить здійснити ревізії економічних установок сучасної економічної теорії та з'ясувати перспективи моральних чинників в сучасній економіці. Тому *метою* даної статті є дослідження проблеми спільного блага, враховуючи економічні стимули та моральні мотивації для його реалізації.

Аксіоматика класичної економічної теорії вибудовується на концепції Номо есопотісус – людини економічної, що базується на ідеї, згідно якої людина скерована виключно особистим інтересом, а її поведінка – зведений в абсолют розрахунок. Достатньо важливим є те, що політична економія не створювала цю концепцію, вона її лише в найбільш кристалізованій формі актуалізувала. Як демонструє відомий французький соціолог Крістіан Лаваль у своєму дослідженні становлення неолібералізму, ідею економічної людини формують всі області соціально-філософської рефлексії щодо осмислення нового типу людини. Отже, цей концепт зароджується в умовах зміни соціально-економічних та політичних відносин в Західній Європі XVII-XVIII століття, коли встановлюється новий тип взаємовідносин, в яких посередником вступають гроші, які регулюють, з одного боку, купівлю-продаж робочої сили в процесах виробництва, а з другого боку, продаж та купівлю товарів, що формують споживання. Відповідно фінансово-комерційна природа нових господарських відносин, що розвиваються у виробничому та комерційному середовищі, екстраполюється на всі сфери людських взаємовідносин. Політична економія, що зароджується в цей час, прагне «встановити закони справедливого світу та приписів, які

дозволяли б суспільству контролювати само себе»¹, спираючись власне на фундамент цього уявного образу економічної людини.

Однак, актуалізований економічною теорією концепт *Homo economicus* був та залишається лише теоретичним конструктом, який насправді навряд чи знаходить своє повноцінне втілення в реальній практиці. Погляд на людину як на аморального індивідуаліста, який лише максимізує свій приватний інтерес, є певною ілюзією, оскільки справжня людина в процесі свого життя і в економічній практиці завжди вмотивована не лише економічними стимулами, але й моральними, альтруїстичними мотивами. І як влучно зауважує відомий американський економіст Семюель Боулз, «не дивно, що за винятком підручників з економіки, люди прагнуть не мати справ з *Homo economicus*. Роботодавці надають перевагу найму робітників із сильною трудовою етикою; банки воліють позичати гроші тим, хто буде вести свої справи так, як обіцяно, а не вплутуватися в більш вигідні, але й більш ризиковані проекти»².

Зрозуміло, що моральні та альтруїстичні мотиви не можуть бути задіяними у всіх без винятку видах економічної дії, адже більшість угод укладається між незнайомими людьми, а самі економічні дії є комплексними, напіванонімними, і це мінімізує самі можливості для виявлення такої моральної мотивації. Але тим не менш, якщо брати до уваги реальні ситуації, використання суто матеріальних стимулів для оптимізації економічної дії часто буває просто недостатньо. Та навпаки, різноманітні експерименти, що проводяться в руслі поведінкової економіки, та подальші дії учасників експериментів поза експериментальними майданчиками засвідчують, що економічна людина «не лише не є єдиною на цій сцені, але й часто не становить на ній більшості»³. Моральні та альтруїстичні стимули розповсюджені у всіх типах сучасних суспільств, однак за допомогою спеціальних політичних заходів, заснованих на матеріальних стимулах, можуть бути витіснені.

Безліч прикладів із економічного життя свідчать про згубність та порочність матеріальних стимулів, зокрема, коли дітям сплачують кошти для стимуляції навчання, читання чи виконання домашніх обов'язків⁴, та неефективність, коли

¹ Лаваль К. Человек экономический. Эссе о происхождении неоллиберализма / пер. с фр. С. Рындина. – М.: Новое литературное обозрение, 2010. – 432 с. – С. 352.

² Боулз С. Моральная экономика. Почему хорошие стимулы не заменяют хороших граждан / пер. с англ. Д. Шестакова. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. – 336 с. – С. 63.

³ Там само. – С. 75.

⁴ Сэндел М. Что нельзя купить за деньги. Моральные ограничения рынка / пер. с англ. Н. Ильиной. – М.: Манн, Иванов, Фербер, 2013. – 256 с. – С. 53.

накладають штрафи на робітників, які «зловживають» лікарняними та інше⁵. Більш небезпечним є те, що свідоме маніпулювання концептом Homo economicus в середовищі теоретиків-економістів та економічних суб'єктів здатне призводити до того, що зосередженість виключно на матеріальних стимулах починає підривати можливості колективної співпраці, призводити до провалів управління як на рівні підприємств так і до підриву основ громадянської культури. Низка дослідників (У. Гнізі, А. Рустічіні як автори дослідження та С. Боулз, М. Сендел як коментатори цього дослідження) в якості ілюстрації наводять показову ситуацію, що мала місце в Хайфі. Там у дитячому садочку був введений штраф для батьків, які невчасно забирали дітей, але такі заходи призвели до того, що запізнюватися стали вдвічі більше батьків. І навіть після відміни штрафів ситуація не змінилася, оскільки батьки зняли із себе моральне зобов'язання не завдавати зайвих клопотів вихователям та із чистою совістю користувалися отриманими перевагами запізнень, оскільки вони їх легально купили⁶. Цей приклад демонструє те, що такі нематеріальні блага як задоволення від певної діяльності, відчуття гордості за здійснену дію, щирі турботи про іншого та відчуття значущості власних моральних обов'язків та переконань здатні переводитися фінансовими стимулами в матеріальні блага – грошові вигоди від здійснення цієї діяльності, тим самим нівелюючи моральне значення різних видів дій.

Крім того, практика засвідчує, що готовність платити за свої бажання підкріплюється здатністю до оплати, яка залежить від доходів. Тим самим, такий вимір доходів і витрат по-перше, підриває рівність прав всіх учасників економічних відносин, по-друге, не враховує нерівність їхніх можливостей, яка впливає не лише із соціальної нерівності, але й із нерівності здібностей, талантів і обдарованості всіх суб'єктів та їхніх персональних заслуг⁷, та по-третє, не бере до уваги роль випадків та неконтрольованих збігів обставин⁸. Все це проблематизує застосування такого методу як у приватних справах, і тим більше у державному секторі, де доходи підлягають постійному перерозподілу для

⁵ Боулз С. Моральная экономика. Почему хорошие стимулы не заменяют хороших граждан / пер. с англ. Д. Шестакова. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. – 336 с. – С. 68.

⁶ Боулз С. Моральная экономика. Почему хорошие стимулы не заменяют хороших граждан / пер. с англ. Д. Шестакова. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. – 336 с. – С.24-25. Сендел М. Что нельзя купить за деньги. Моральные ограничения рынка / пер. с англ. Н. Ильиной. – М.: Манн, Иванов, Фербер, 2013. – 256 с. – 55-56, 74.

⁷ Сендел М. Справедливость. Как поступать правильно? / пер. с англ. А. Калинина. – М.: Манн, Иванов, Фербер, 2013. – 352 с. – С. 181-196.

⁸ Канеман Д. Думай медленно... решай быстро / пер. с англ. Баканова. – Минск: Харвест, 2016. – 312 с. – С.75-77.

забезпечення соціальної сфери, у тому числі тих, хто має низькі доходи. Врахування можливостей платити за свої бажання неможливе тут і тому, що прагматично неможливо узгодити інтереси всіх громадян, а це, з одного боку, відкриває можливості для політичних маніпуляцій в оцінці благ і у тому числі спільного блага, а з другого боку, породжує всім відому проблему безбілетника, коли з'являються ті, хто користується благами, не роблячи внесок в його виробництво. Отже, готовність платити як регулятивний принцип сприймається як такий, що підриває моральні устої суспільства, певні моральні та громадянські цінності, що мають надзвичайне значення для функціонування демократичного суспільства. Встановлення ціни на певні види дій як-то у вигляді штрафів або винагород здатне змінювати ставлення людини до її дій, придушувати етичну рефлексію щодо своєї дії, що в кінцевому стані може призводити до атрофії морального мислення, оскільки індивіди перестануть «напружувати свої етичні мускули»⁹.

На противагу цьому, фахівці з теорій ігор розробляли різноманітні варіанти експериментальних ігор, в яких, здавалося, слідування власній вигоді та зрадництво є домінуючою стратегією, яку власне і обирає лише 20-30% гравців, в той час як 40-60% гравців демонструють орієнтацію на співпрацю, яка дає менший особистий зиск у порівнянні з некооперативною поведінкою. Такі ігри як класична «дилема ув'язненого», «обмін дарами», «довіра», «диктатор», «покарання третіми особами», «ультиматум», «спільне благо» та «спільне благо з покаранням» передбачають, що гравці будуть робити мінімальні внески в спільне благо або симулювати такі внески, сплачувати найнижчі зарплати, карати конкурентів, зраджувати заради власної вигоди, не ділитися із колегами. Але більшість демонструє «суспільно орієнтовані вподобання» як альтруїзм, орієнтація на взаємність відповіді добром на добро, щедрість, задоволеність від допомоги іншим, чесність, несприйняття нерівності, почуття справедливості, які орієнтують на співпрацю навіть тоді, коли це буде витратним¹⁰.

Так, гра «спільне благо» передбачає роздачу в рівних частках грошей всім учасникам гри, із яких вони роблять анонімний добровільний внесок в спільну скарбницю в тому розмірі, як вони вважають за потрібне. Після цього сума внеску подвоюється та розподіляється між всіма гравцями незалежно від їхніх внесків. Очевидно, тут має спрацювати

⁹ Боулз С. Моральная экономика. Почему хорошие стимулы не заменят хороших граждан / пер. с англ. Д. Шестакова. - М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. - 336 с. - С.181.

¹⁰ Див.: Там само. - С. 72-75, 304-305.

спокуса «безбілетника» – не робити внесків, але користуватися спільним благом, оскільки його основна властивість полягає в тому, що ніхто не може бути виключеним із його споживання. Однак, як засвідчила серія експериментальних ігор, середня частка внесків від гравців у різних суспільствах була достатньо високою¹¹. Отже, це може спростовувати пропозиції, які йшли із стандартної економічної моделі, використовувати субсидії для заохочення внесків в спільне благо та мінімізувати дії тотальних безбілетників. Якщо відірватися від експериментів та теоретичних моделей та поглянути на реальну практику, можна вже побачити, що ті спільноти, в яких розвинута культура громадянськості, демонструють наявність нематеріальних мотивів, що спонукають їх до участі у виробництві спільного блага без додаткових матеріальних стимулів, прикладом чого може бути розповсюдження волонтерства, громадських робіт, благодійництва, виробництво культурних благ та продукування нового знання для відкритого доступу. Отже, добровільний внесок в спільне благо є розумною мірою громадянської чесноти.

Наявність внутрішньої мотивації для реалізації таких дій, орієнтованих на спільне благо, може бути пояснене моральними, фізіологічними та культурними причинами. По-перше, ті, хто здійснює дії, що сприяють спільному благому, вбачають в такій дії внутрішньо бажану діяльність. Тим самим, така дія є конститууючою самої людини, оскільки вона сигналізує про самодостатність такої дії та автономність діючого суб'єкта, що підкріплюється відчуттям моральної задоволеності від цієї дії. Ті, хто цінує самовизначення у всіх сферах життя, достатньо часто демонструють не тільки інтелектуальну гнучкість та самостійність у прийнятті рішень, але й високі показники своєї ефективності на робочому місці без додаткових фінансових стимулів. Так, нобелівський лауреат з економіки Джордж Акерлоф та його колега Рейчел Крентон доводять, що ефективність підприємства буде вищою там, де його робітники поділяють його місію, ідентифікують себе із фірмою. Аналізуючи військову сферу, він наводить міркування військового генерала, який пояснює свою відданість військовим силам не заради зиску, а «заради задоволення від того, що ви робите щось значне в житті, заради гордості за те, що ви є частиною унікальної організації, яка живе за високими стандартами, а також заради почуття звершення, яке виникає унаслідок того,

¹¹ Боулз С. Моральная экономика. Почему хорошие стимулы не заменяют хороших граждан / пер. с англ. Д. Шестакова. - М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. – 336 с. – С. 186-189.

що ми захищаємо нашу націю та її демократичний стиль життя»¹².

По-друге, специфіка будови та функціонування нашого мозку та нашого мислення породжує різні реакції. Дані нейрофізіології свідчать про те, що активація неокортексу префронтальної кори мозку породжує консеквенціалістські міркування, які беруть до уваги значення матеріальних стимулів та прагнення максимізації прибутків. Саме міркування про стимули змушує проводити аналіз доходів і витрат для того, щоб зрозуміти, чи буде він достатнім для майбутньої дії. Активізація мигдалевидного тіла та лімбічної системи¹³ спричиняє дію «емоційного інтелекту» як «здатності виробляти для себе мотивацію і наполегливо прагнути до досягнення мети, незважаючи на провали, стримувати пориви та відкладати отримання задоволення, контролювати свої настрої та не давати стражданню позбавляти себе можливості думати, співчувати, сподіватися»¹⁴ та швидко приходити на допомогу.

І по-третє, наявність внутрішньої мотивації щодо сприяння спільному благу може бути пояснена соціокультурними особливостями. Серії крос-культурних досліджень засвідчують кореляції між зростанням внесків у спільне благо із більш високим ступенем виявлення довіри в суспільстві, дієвості правової системи, розвиненості демократичних процедур, проявів індивідуалізму та соціальної рівності¹⁵. Стабільними є суспільства, члени яких взаємодіють безпосередньо та постійно демонструють високий рівень довіри до членів своєї групи, організації, корпорації та готовність до солідарної співпраці. В яскравій формі це продемонстровано в праці Ф. Фукуями «Довіра» в аналізі та описі особливостей сучасної економіки Японії, Німеччини, США – країн з високим ступенем довіри, соціального капіталу та соціалізованості, які мали різне історико-культурне коріння (структура родини та природа феодалізму в Японії, тривалість функціонування гільдій як спільнотних форм виробництва в Німеччині, релігійна спадщина протестантських течій у США)¹⁶. Отже, здатність

¹² Акерлоф Дж. А., Крэнтон Р. Е. Экономика идентичности. Как наши идеалы и социальные нормы определяют, кем мы работаем, сколько зарабатываем и насколько несчастны / пер. с англ. Д. Стороженко. – М.: Карьера-Пресс, 2010. – 224 с. – С. 59.

¹³ Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ / пер. с англ. А.П. Исаевой. – 5-е изд. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 544 с. – С. 26-69.

¹⁴ Там само. – С. 74.

¹⁵ Боулз С. Моральная экономика. Почему хорошие стимулы не заменяют хороших граждан / пер. с англ. Д. Шестакова. - М.: Изд-во Института Гайдара, 2017. – 336 с. - С.189-195.

¹⁶ Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирюшенко, М. Колопотина. – М.: ООО «Изд-во АСТ», ЗАО НПП «Ермак». – 730 с. - С. 269-432.

до співпраці, орієнтація на спільне благо найбільшою мірою виявляється в тих суспільствах, члени яких поділяють певний набір моральних цінностей і відповідно можуть очікувати чесної поведінки від інших. У межах таких суспільств функціонують спільноти із високим рівнем солідарності, який мінімізує можливості «безбілетників» без фінансових стимулів, оскільки потенційні «безбілетники» співвідносять свій добробут з добробутом своєї групи¹⁷. А ефективність і ентузіазм буде проявлятися в більшій мірі, якщо співпрацівник буде усвідомлювати високі цілі своєї компанії або корпорації¹⁸.

Отже, є всі підстави стверджувати, що лише одних матеріальних і фінансових стимулів та егоїстичного прагнення максимізації власних прибутків буде недостатньо для ефективного функціонування економіки, зокрема продукування спільного блага, а моральні мотиви відіграють тут значну роль. Відповідно політика має враховувати не лише те, що надмірне використання таких стимулів як штрафи, субсидії, матеріальні винагороди може руйнувати моральні мотиви та нівелювати значення моральних дій. Метою державної політики має бути також культивування культури громадянства як виховання добропорядних та добросовісних громадян, які здатні до ототожнення себе із професійними, корпоративними, національними, політичними групами, поділяючи їхні цінності. Таке громадянське життя «передбачає зав'язування відносин та прагнення до спільних цілей, які виходять за мотиваційні рамки родини, але ще не потрапили під егіду державного примусу. Воно проявляється в ринковій діяльності, у створенні клубів та асоціацій, та головним чином, у виникненні суспільних рухів, орієнтованих на той чи інший аспект того, що сприймається як публічне благо»¹⁹ або іншими словами спільне благо як таке, «що ніхто не може досягти для себе, якщо воно не досягне для деяких або для всіх інших»²⁰.

В цьому сенсі надзвичайно позитивним явищем нашої української політики є винесення на громадське обговорення Міністерством освіти «Концепції розвитку громадянської освіти» в рамках реалізації «Національної стратегії сприяння

¹⁷ Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина. – М.: ООО «Изд-во АСТ», ЗАО НПП «Ермак». – 730 с. – С. 257-262.

¹⁸ Акерлоф Дж. А., Крэнтон Р. Е. Экономика идентичности. Как наши идеалы и социальные нормы определяют, кем мы работаем, сколько зарабатываем и насколько несчастны / пер. с англ. Д. Стороженко. – М.: Карьера-Пресс, 2010. – 224 с. – С. 63-64.

¹⁹ Петтит Ф. Республиканизм. Теория свободы и государственного правления / пер. с англ. А. Яковлева. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2016. – 488 с. – С. 440.

²⁰ Там само. – С. 435.

розвитку громадянського суспільства в Україні». В цьому документі акцентується на тому, що освіта має зосереджуватися на рівні дошкільної освіти навчанням основам національної самоідентифікації, усвідомленню належності до спільнот, формуванню здатності до спільної діяльності, досягненню спільних цілей. На рівні шкільної освіти мають вирішуватися завдання формування активної громадянської позиції, включеності у волонтерську діяльність, вміння результативно працювати в команді, маючи як відчуття власної гідності, так і усвідомлюючи багатоманітність соціальних відносин та цінності правової демократичної держави. І на рівні вищої та післядипломної освіти передбачається робота по розвитку здатності приймати самостійні рішення, брати участь у командній роботі та громадській діяльності²¹. І якщо така концепція буде прийнята та реалізована, є підстави вірити в те, що у наших громадян будуть можливості для розвинення моральнісних якостей, які закладуть міцний фундамент для продукування спільного блага.

Але не можна ігнорувати той факт, що значення моральних мотивів є надзвичайно важливим, коли предметом розгляду виступає дія індивідів. Коли до уваги беруться дії великих колективних економічних суб'єктів, очевидно, що моральна мотивація втрачає свою надзвичайну дієвість, оскільки дії колективних суб'єктів є комплексними, часто розірваними в часі і просторі, а конкретні індивіди можуть не лише не уявляти всіх обсягів колективної дії, але й не мати особистісного впливу на її прямі результати та на негативні ефекти від неї. Сучасний світ має потребу у важкій промисловості, нафтопереробних заводах, будівництві, міськості та залізничному транспорті, аеропортах, які сприяють розвитку суспільства в цілому, а отже є спільним благом, заради якого варто змиритися з незручностями від його продукування. Отже, шкода від такого виробництва врівноважується спільними вигодами для громадян²². Але це не означає, що не може бути меж для негативних наслідків від такої діяльності і вся шкода знаходить своє виправдання.

Лауреат нобелівської премії за 1991 рік з економіки Рональд Коуз наводить масу прикладів з англійської практики, в яких засвідчується проблема неспівпадіння ринкової цінності прибутків від виробництва і соціальними видатками, що є результатом негативних впливів від такої дії на інших членів соціуму, які мають виражено моральне

²¹ Проект «Концепції розвитку громадянської освіти» на сайті МОН України <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-konceptsiyu-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini>

²² Коуз Р. Фирма, рынок, право / пер. с англ. Б. Пинскер. (Библиотека «Либеральная миссия») – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с. – С. 114.

забарвлення. Зокрема він наводить приклад реального судового процесу, в якому суд заборонив діяльність кондитерського підприємства через шум, що заважав лікарській практиці медика, кабінет якого був розташований поряд із підприємством, в результаті чого страждали пацієнти, які не могли отримати кваліфіковану допомогу²³. Однак не варто спрощувати оцінки шкідливих дій через полярний поділ всіх учасників економічних дій на жертв та лиходіїв. Справа в тому, що реальне економічне життя, як і життя в цілому, не є однозначним, а законодавча система не може встановити чіткі критерії шкоди, так само як і провести чітку межу, яка б справедливо розділяла б суб'єктів на однозначних лиходіїв або однозначних жертв виключно з точки зору економічних наслідків, що порушують суспільний спокій та порядок. Так, американський економіст і етик Роберт Френк припускає, що в іншому, здавалося б схожому випадку, власником такого кондитерського підприємства міг бути хворий фабрикант-емігрант, який з великими зусиллями утримує свій бізнес, забезпечуючи роботою та заробітною платою п'ятдесят працелюбних, добросовісних робітників, які мають на утриманні великі родини, в той час як неодружений лікар-гедоніст отримує високі гонорари за косметологічні послуги, які надає багатим жінкам²⁴. Це звісно породжує сумніви щодо слушності прийняття рішень виключно з точки зору економічних та правових регламентів.

Таким чином, вирішення проблеми шкоди перекладається на державу, яка покликана регулювати дії недобросовісних суб'єктів економічної діяльності, що розповсюджують негативні ефекти на сторонніх невинних жертв, які потрапляють у радіус такої шкідливої дії. Тому уряди силою закону мають встановлювати обмеження для шкідливих дій шляхом або примушування до встановлення певного мінімізуючого шкоду обладнання, або шляхом територіального обмеження ведення бізнесу, або через повну заборону діяльності²⁵, або через податкову політику, згідно якої податки мають бути рівнозначними нанесеній шкоді²⁶.

Податки, що сплачуються з будь-якої діяльності, наповнюють державний бюджет та у подальшому розподіляються на соціальні цілі. Але при цьому вони знижують мотивацію тих, хто здійснює таку діяльність,

²³ Коуз Р. Фирма, рынок, право / пер. с англ. Б. Пинскер. (Библиотека «Либеральная миссия») – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с. – С. 110.

²⁴ Фрэнк Р. Дарвиновская экономика: свобода, конкуренция и общее благо / пер. с англ. Н. Эдельмана. – М.: Изд. Института Гайдара, 2013. – 352 с. – С.160.

²⁵ Коуз Р. Фирма, рынок, право / пер. с англ. Б. Пинскер. (Библиотека «Либеральная миссия») – М.: Новое издательство, 2007. – 224 с. – С – 111.

²⁶ Там само. – С. 144.

здатні здійснювати соціальну маніпуляцію та нав'язувати вибір певних благ. Але, якщо взяти до уваги здатності держави впливати на шкідливі практики громадян та шкідливі види економічної діяльності (забруднення навколишнього середовища, користування транспортом в центральних частинах міста, користування позашляховиками та іншим важким транспортом, продаж тютюнових виробів та алкоголю, азартні ігри) можна побачити, що податки є менш витратним способом запобігання негативним ефектам. Так, економічно вигідніше буде ставити очисні споруди чи пересідати на легкі авто, ніж сплачувати податки за шкідливі викиди в навколишнє середовище та інше. Але якщо такі високі податки не будуть стимулювати до зміни поведінки тих, хто їх сплачує, у всякому разі збільшені податкові збори дозволять збільшувати «національний економічний пиріг»²⁷ та перерозподіляти державний бюджет на підтримку та виробництво спільного блага – суспільних послуг та благ. У деяких європейських країнах відбувається перерозподіл податків «на шкідливу діяльність», пов'язану із азартними іграми, продажем алкоголю та тютюнових виробів на підтримку сфери культури. Але, очевидно, що перерозподіл йде не на користь тих, хто отримує реальну шкоду від такої діяльності. Самі представники сфери культури розуміють, що така державна політика у сфері культури будується на зацікавленості культурних інститутів у зростанні їхнього фінансування, а також і збільшенні обсягів продажу шкідливої продукції.

Втручання держави в економіку може супроводжуватися значними витратами на різноманітні програми, які далеко не завжди мають гарні результати для суспільства, а навпаки породжують корупційні спокуси для державних службовців. Яскравою ілюстрацією лібертаріанського негативного ставлення до впливу уряду на податкову політику може виступати заява голови американської антиподаткової групи Гровера Нордквіста: «я не хочу скасовувати уряд. Я просто хочу скоротити його до таких розмірів, за яких його можна буде затягти у ванну кімнату та втопити у ванні»²⁸. Однак, незважаючи на риторику прихильників мінімальної держави, незаперечними є емпіричні факти. По-перше, в світі не існує країн без урядів, оскільки тоді не існувало б держави. А отже, проблема не в уряді як такому, а в його залученні у корупційні схеми. По-друге, існує зв'язок між відсутністю корупції, ефективними урядами та високим рівнем добробуту. Потужний світовий аналітичний центр – антикорупційна організація *Transparency International* з 1993

²⁷ Фрэнк Р. Дарвиновская экономика: свобода, конкуренция и общее благо / пер. с англ. Н. Эдельмана. – М.: Изд. Института Гайдара, 2013. – 352 с. – С. 38-41.
²⁸ Там само. – С. 91.

року досліджує стан корупції в країнах світу, та складає щорічно індекси сприйняття корупції. Останній оприлюднений індекс за 2016 рік засвідчує, що найменш корупційні країни – Данія, Нова Зеландія, Фінляндія, Швеція, Швейцарія, Норвегія, Сінгапур та ін.²⁹ є одночасно провідними економіками світу. Отже, це дає підстави фіксувати наступне: з одного боку, чесні та ефективні уряди здатні впроваджувати такі заходи, що будуть сприяти зростанню економічних показників, та з іншого боку, платники податків в економічно розвинутих країнах будуть вимагати від своїх урядів чесності та ефективності. І знов таки, розвинута культура громадянства дозволить своїм громадянам здійснювати постійний контроль за владою, слідкувати за тим, щоб представники державної влади проходили необхідні процедури перевірки та доводили свою добросовісність³⁰. Отже, роль моральних мотивів громадян, що беруть під контроль владу для спільного блага, та моральні якості представників цієї влади і тут виявляються надзвичайно важливими.

Iryna Maslikova, PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Ethics, Aesthetics and Cultural Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv

MORAL MOTIVATION AND ECONOMIC INCENTIVES IN REALIZATION OF THE COMMON GOOD

The article studies the usage of material and financial incentives as well as moral motivation in economic activities. Appeal to modern research on the field of behavioral economics and social ethics allows us to critically examine the concept of homo economicus, to show its illusiveness and to trace changes in the subject of modern economic theory.

Special attention is given to a critical consideration of the practice of using fines and taxes for harmful effects, as well as financial rewards, subsidies and redistribution of taxes for the desired actions. It is proved that the usage of this sort of economic incentives in economic relations leads to detriment of peoples' moral qualities, and to impingement of equality of their rights and civil values. The appeal to game theories and various practical examples allows seeing the necessity and perspective of moral motivation for the realization of the common good. The availability of moral motivation is explained by moral reasons (self-determination and personal autonomy), by physiological causes (specifics of brain activity), cultural reasons (societies with a high level of trust and solidarity). Trends in the development of modern society are associated with the develop-

²⁹ Corruption Perceptions Index 2016 // Transparency International - The Global Anti-Corruption Coalition

https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016

³⁰ Пеммун Ф. Республиканизм. Теория свободы и государственного правления / пер. с англ. А. Яковлева. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2016. – 488 с. – С. 444.

ment of a culture of citizenship that increases the level of solidarity in society and the degree of citizens' responsibility for the realization of common good.

Key words: *common good, moral and altruistic motives, financial and material incentives, behavioral economics.*

References

1. Akerlof G. A., Kranton R. E. *Identity economics. How our identities shape our work, wages, and well-being* [Russian edition: Akerlof G. A., Kranton R. E. Jekonomika identichnosti. Kak nashi idealy i social'nye normy opredel'ajut, kem my rabotaem, skol'ko zarabatyvaem i naskol'ko neschastny / per. s angl. D. Storozhenko. – M.: Kar'era-Press, 2010. – 224 s.]
2. Bowles S. *The moral economy. Why good incentives are no substitute for good citizens* [Russian edition: Bowles S. Moral'naja jekonomika. Pochemu horoshie stimuly ne zamenjat horoshih grazhdan / per. s angl. D. Shestakova. - M.: Izd-vo Instituta Gajdara, 2017. – 336 s.]
3. Coase R. *The firme, the market, and the law* [Russian edition: Coase R. Firma, rynok, pravo / per. s angl. B. Pinsker. (Biblioteka «Liberal'naja missija») – M.: Novoe izdatel'stvo, 2007. – 224 s.]
4. *Corruption Perceptions Index 2016* // Transparency International - The Global Anti-Corruption Coalition
https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016
5. Frank R. *The Darwin economy. Liberty, competition, and the common good* [Russian edition: Frank R. Darvinovskaja jekonomika: svoboda, konkurencija i obshee blago / per. s angl. N. Jedel'mana. – M.: Izd. Instituta Gajdara, 2013. – 352 s..]
6. Fukuyama F. *Trust. The social virtues and the creation on prosperity* [Russian edition: Fukuyama F. Doverie: social'nye dobrodeteli i put' k procvetanju / per. s angl. D. Pavlovoj, V. Kirjushhenko, M. Kolopotina. – M.: OOO «Izd-vo AST», ZAO NPP «Ermak». – 730 s.]
7. Goleman D. *Emotional intelligence. Why it can matter more than IQ* [Russian edition: Goleman D. Jemocional'nyj intellekt. Pochemu on mozhet znachit' bol'she, chem IQ / per. s angl. A.P. Isaevoj. – 5-e izd. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2017. – 544 s.]
8. Kahneman D. *Thinking, fast and slow* [Russian edition: Kahneman D. Dumaj medlenno... reshaj bystro / per. s angl. Bakanova. – Minsk: Harvest, 2016. – 312 s].
9. Laval C. *L'homme économique – Essai sur les racines du néolibéralisme* [Russian edition: Chelovek jekonomicheskij. Jesse o proishozhdenii neoliberalizma / per. s fr. S. Ryndina. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2010. – 432 s.]
10. Pettit Ph. *Republicanism. A theory of freedom and government* [Russian edition: Pettit Ph. Respublikanizm. Teorija svobody i gosudarstvennogo pravlenija / per. s angl. A. Jakovleva. – M.: Izd-vo Instituta Gajdara, 2016. – 488 s.]

11. *Proekt «Konceptii rozvitku gromadjans'koї osviti» na sajti MON Ukraїni* <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennja-konceptiju-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini>

12. *Sandel M. Justice. What's the right thing to do?* [Russian edition: Sandel M. Spravedlivost'. Kak postupat' pravil'no? / per. s angl. A. Kalinina. – M.: Mann, Ivanov, Ferber, 2013. – 352 s.]

13. *Sandel M. What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets* [Russian edition: Sandel M. Chto nel'zja kupit' za den'gi. Moral'nye ogranichenija rynka / per. s angl. N. Il'inoj. – M.: Mann, Ivanov, Ferber, 2013. – 256 s.]

Стаття надійшла 22.11.2017